

**6D110400 – «Фармация» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
ғылыми дәрежесін ізденуге ұсынылған «Қазақстан Республикасының
тұрғындарын отандық өндірістегі дәрілік препараттармен тиімді қамтамасыз
етуді жетілдіру» атты тақырыбындағы Рауан Еркебаевна Ботабаеваның
докторлық диссертациялық жұмысына ресми оппоненттің, фарм.ғ.д.
профессор Баян Ахметовна Сағындықованың**

РЕЦЕНЗИЯСЫ

1. Зерттеу тақырыбының өзектілігі мен оның жалпы ғылыми және жалпы мемлекеттік бағдарламалармен өзара сабақтастылығы

Әлемдік экономиканың қазіргі таңдағы даму бағыты соңғы он жыл ішіндегі еңбектің халықаралық деңгейдегі таралу жүйесін жаңаша қалыптастыруда. Қазіргі таңда дамушы елдер фармацевтикалық нарықта жетекші орын алып отыр. Алайда экономикалық тұрғыда дамыған елдердің рейтингісі өте жоғары деуге болады. Қазақстанда дәрі-дәрмек өндіру саласы ұлттық экономиканың құрамында ерекше орын алады, себебі, бұл тауарлардың әлеуметтік маңызы аса зор және дәрілер шығаруға жоғары ғылыми техникалық тұрғыда ұйымдастырылған өндіріс орындары қажет.

Бұл сала мемлекеттің қатаң басқаруына тәуелді және инвестициялар құруға тартымды сала болып есептеледі. Фармацевтикалық нарықтық саланың дамуы көптеген себептерге тәуелді, оның ішінде дамыған елдердегі қайта құру жұмыстарына, тұрғындардың табысы мен өмір сүру деңгейіне, демографиялық жағдайға байланысты. Аурушандықтың жоғарылауы, әлемнің әр түрлі аймақтарында эпидемиялық жағдайдың ушығуы, көптеген жаңа аурулардың пайда болуы, сонымен қатар, әлеуметтік-экономикалық тоқыраудың одан ары тереңдеуі, әлемдік фармацевтикалық нарықты кешенді тексеруді қажет етеді. Фармацевтикалық саланың қазіргі жағдайы отандық дәрі-дәрмектерді нарыққа шығару мен оны сатуды ушықтырып отыр. Зерттеу нәтижелері импорттық дәрілік заттардың республикадағы нарықта жетекші орын алып отырғандығын көрсетеді.

Сондықтан импорттық дәрілік заттарды отандық дәрі-дәрмектермен алмастыру әлеуметтік экономикалық мәселеге айналды. Осыны негізге ала отырып, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Үкіметке Ұлттық фармацевтикалық өндірушілер есебінен ішкі тұтынуды дәрілік препараттармен қамтамасыз етуді мақсат етіп қойды. 2016-2019 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының «Денсаулық» мемлекеттік бағдарламасы 2009 жылғы Қазақстан Республикасының 2010-2014 жылдарға арналған фармацевтикалық өнеркәсібін дамыту жөніндегі бағдарламасының жалғасы ретінде бекітіліп, бағдарламаның негізгі бағыттарының бірі отандық фармацевтикалық саланы дамытудың, шығарылған дәрілік заттардың ішкі нарықтағы бәсекелестікке қабілетін арттырудың, халықты отандық өндірістегі дәрі-дәрмектермен қамтамасыз ету мәселелерін, дәрілік заттардың қолжетімділігін, сапасы мен қауіпсіздігін, тиімді қолданылуын қамтамасыз ету сияқты негізгі міндеттерді жүзеге асыру үшін іс-шаралар кешенінің тиімділігін әзірлеу, орындау және мониторинг жасауды алдын-ала қарастыратын дәрілік қамтамасыз ету және Денсаулық сақтау жүйесін дәрімен қамтамасыз етудің Ұлттық саясатын жүзеге асыру болып табылады.

Диссертант Ботабаева Р.Е. Қазақстан Республикасында Отандық дәрілік препараттарды («Корватаблет» препарат мысалында) шетелдік аналогтарымен (Корвалол, Валокордин, Грандаксин, Персен және Ново-Пассит) салыстырғандағы фармацевтикалық нарықтағы медициналық тиімділігіне, сұраныстар мен ұсыныстарға әлеуметтік зерттеу жасап, тиімді пайдалану мүмкіндігін кеңейту жүйесінің жаңа әдіснамасын отандық фармацевтикалық кәсіпорындар жұмысына және оқу процессіне енгізіп отыр.

Осыған байланысты, жоғарыда аталған мәселелерің өзектілігі аясында осы диссертациялық жұмыс дер кезінде орындалғандығын, қазіргі таңдағы қажеттілігін және пайдалылығын атап өткен жөн.

2. Диссертацияға қойылатын талаптар аясында ғылыми нәтижелер

Диссертациялық жұмыс кіріспеден, әдеби шолудан, өзіндік зерттеу тарауларынан, қорытындылардан, әдебиет тізімінен және қосымшалардан құрастырылған. Кіріспеде мәселенің өзектілігі толық ашылған, зерттеу мақсаты мен міндеттері анықталған, жаңалығы мен тәжірибелік маңыздылығы көрсетілген.

1-ші тарауға (әдеби шолуда) диссертант Қазақстан Республикасында фармацевтикалық өндірісінің құрылуы мен заманауи жағдайын бағалаудың ретроспективті талдауын жасап, олардың дамуының негізгі мәселелерін, соның ішінде, отандық жаңа ДП жасауға қаржының бөлінуі мен олардың өндірілуінің жеткіліксіздігін, еліміздің өндірістік фармациясын халықаралық стандарттар негізінде сертификациялаудың шектеулігін, ДП айналымға түсуін регламенттейтін нормалық-құқықтық базаның жеткіліксіздігі, отандық дәрілік заттардың шетелдік аналогтарына бәсекелес бола алмауын анықтады. Көптеген зерттеушілердің Қазақстан Республикасында импорттық дәрі-дәрмектерді отандық дәрі-дәрмектермен алмастыру бағдарламасын орындауда негізгі атқарылған жұмыстарды жан-жақты талдаған. Осы кезеңге дейін жүргізілген диверсификациямен маркетинг шараларының көптеген жетімсіз жақтары анықталған. Осыдан зерттеуші импорттық дәрілік заттарды отандық медикаменттермен ауыстыру шараларын жетілдіру үшін маркетингтік тұрғыда күрделі өзгерістер жасау керектігін көрсеткен.

Диссертациялық зерттеудің 2-ші тарауында зерттеу материалдары мен әдістері көрсетілген. Автор диссертациялық жұмыста қолданылған материалдарды таңдау және зерттеу әдістері, соның ішінде, ретроспективті, сараптамалық бағалау әдісі, математикалық-статистикалық, салыстырмалы, корреляциялық, регрессиялық талдау және басқа да әдістерді қолданған. Базалық және мақсатты нарықты анықтау мақсатында отандық өндірісті дәрілік препараттарды қолдануға медициналық-демографиялық факторлардың әсерін зерттеу үшін әлеуметтік зерттеу инструментариин жасады.

Зерттеу материалдары өзінің жеткіліктілігімен, деректілігімен және нақты салыстырмалы айырмашылықтарымен айқындалады.

3 – ші тарауда Қазақстан Республикасында фармациялық нарығының заманауи жағдайының талдауы жасалып, оның артықшылықтары мен даму мәселелері және оның жоғары импорт тәуелділігі – отандық дәрілік препараттардың үлесі 10% қаржылай құрайтындығы анықталды.

Отандық фармациялық өндірістің, соның ішінде, фармация өндірісінің лидерлері: «Химфарм» АҚ, «Нобел АФФ» АҚ және «СП Глобал Фарм» ЖШС өндірістерінің кешенді сипаттамасы жасалып, «Химфарм» АҚ өнімін алға жылжытуда жаңа диверсификациялық үлгі жасаудың тәжірибелік мақсаттылығы анықталды.

4-ші бөлімде диссертациялық жұмыста әлеуметтік зерттеу жүргізуге арнайы дайындалған құжаттар С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық медицина университетінің Локальды этикалық комиссиясымен тексеріліп, сараптамалық қорытынды берілген (№4 хаттама 04.05.2016 ж.). Нәтижесінде Қазақстан Республикасында вегетативті-тамырлы дистонияны емдеуге қолданылатын дәрілердің түрлеріне әлеуметтік зерттеу жүргізіліп, «Корватаблет» отандық препаратының тәжірибелік қолданылу аясын кеңейту мүмкіндігін анықтады.

«Корватаблет» дәрілік затын таратуға және оған сұранысқа әсер ететін факторлар жиынтығы зерттеліп, сауда маркасының ($R=+0,927$), патент болуының ($R=+0,901$), ДП жарнамасының ($R=+0,765$), шығару көлемінің ($R=+0,693$), диверсификация мүмкіндігінің ($R=+0,609$) және т.б. жоғары деңгейлі әсерін анықтады.

5-ші – бөлімде Отандық дәрілік препараттарды («Корватаблет» препарат мысалында) рационалды тәжірибелік қолдану диверсификациясының стратегиясы жасалып, негізделді; «Отандық өндірістегі дәрілік препараттардың диверсификация стратегияларын ғылыми негіздеу» сәйкес әдістемелік құрал дайындалды алынған ғылыми нәтижелерге сай отандық Корватаблетті диверсификациялау әдісінің тәжірибелік моделі жасады.

3. Диссертацияда қалыптастырылған нәтижелер мен қорытындылардың дәлелділік және деректілік деңгейі

Жұмыстың ғылыми нәтижелері репрезентивті қалыптастырылған таңдамалы статистикалық жиынтықты пайдалана отырып алынған, негізгі тәуекелділік себептер мен Корватаблет препаратын фармацевтикалық нарықта демеу дәрежесінің жоғарылығы корреляциялық сараптау барысында шынайылықпен дәлелденді. Қорғауға ұсынылған ғылыми қағидалардың және тұжырымдардың түзелуіне дәлелді материалдар қолданылған. Сондықтан диссертацияның қортындысының деректілік және шынайылық деңгейі жоғары.

4. Диссертацияда қалыптастырылған ізденушінің әрбір ғылыми нәтижелерінің, қорытындылары мен тұжырымдамаларының жаңалық дәрежесі

Диссертациялық зерттеу барысында алынған, әрбір ғылыми нәтиже жоғары деңгейлі ғылыми жаңалығымен ерекшеленеді. Алғаш рет репрезентативтік таңдамалы статистикалық материалдарды қолдана отырып, отандық препарат Корватаблеттің бәсекеге қабілеттілігіне, шет елдік аналогтарға қарағанда, аса ашушаңдықты, аса қозғыштықты, неврозды, коронарспазмды, гипертониялық ауру мен вегето-тамырлы дистонияның бастапқы белгілерін емдеуде оның медициналық тиімділігі жоғары екендігі дәлелденген.

Бұл дәрінің фармацевтикалық нарықтағы диверсификациясына бренд (фирманың сауда маркасы) өте жоғары дәрежеде, дәрілік препараттар жарнамасын қаржыландыру көлемі жоғары деңгейде, ал науқастардың және дәрігерлердің пікірі бойынша орташа дәрежеде әсер ететіндігі көрсетілді.

Алынған жаңа ғылыми деректер негізінде фармацевтикалық нарықта Корватаблетті жылжыту бойынша дәрігерлер мен фармацевтердің қызметтік әрекеттерінің үлгісі жасалды.

Сонымен, жұмыстың негізгі нәтижелері мен диссертацияда тұжырымдалған қорытындылардың жаңалық деңгейі жоғары деуге негіз бар.

5. Алынған нәтижелердің ішкі өзара біртұтастығын бағалау.

Диссертациялық нәтижелер мен қорытындылар алға қойылған мақсат пен міндеттерді репрезентативтік статистикалық жиынтықтарды озық әдістермен емдеу қорытындысында алынған оның өзектілігі мен ғылыми жаңалығы, тәжірибелік маңыздылығы, қорғауға ұсынылған қағидалар мәліметтері алынған нәтижелердің біртұтастығын және жоғары деңгейде бірлестірілгендігін көрсетеді. Диссертациялық зерттеуді ұйымдастыру, оның көлемі мен әдістері осы жұмыстың алға қойылған мақсатына сай келеді. Сонымен қатар олар бір-бірімен өзара байланыса келе, алынған нәтижелердің біртұтастығына қол жеткізу үшін бірыңғай құрылымды құрайды.

Осыған байланысты, диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері мен қорытындыларының біртұтастығы жеткілікті дәрежеде деп айтуға болады.

6. Алынған нәтижелердің өзекті мәселені шешуге бағыттылығы

Р. Е. Ботабаеваның зерттеу нәтижелері дәрілік құралдардың импортын алмастыру және отандық дәрілерді қолдану мүмкіндігінің жоғарылату мәселесін шешуге бағытталған.

Сондықтан, автордың алған ғылыми нәтижелері отандық дәрілік препараттардың фармацевтикалық нарықтағы диверсификациясын ғылыми-әдістемелік тұрғыда қамтамасыз ету негіздерін жасауға арналған деп айтуға болады.

7. Диссертациялық еңбектің қол жеткізілген нәтижелері мен қорытындылары төменде көрсетілген ғылыми тәжірибелік журналдарда жарияланды:

Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері 24 ғылыми басылымдарда жарық көрген, Scopus мәліметтер базасына кіретін халықаралық басылымдарда – 4 мақала, отандық және шетелдік халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда – 13 мақала мен тезистер, ҚР Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда – 7 мақала жарияланған. Ғылыми жұмыстың нәтижесі бойынша 2 әдістемелік құралдар әзірленіп, қазақ және орыс тілдерінде жарық көрді.

8. Диссертацияның мазмұны мен безендірілуі бойынша кемшіліктері

Диссертациялық жұмыста артықшылықтарымен қатар келесідей кемшіліктері кездеседі:

1. Суреттер мен кестелердің нөмірлерінің реттілігі сақталмаған (4, 6, 8, 17, 19, кестелер және 1, 8, 10, 16, 23, 25 суреттер);

2. 7 кестенің, 18 және 13 суреттердің сөйлемдерінде орысша сөздер аударылмай қалып кеткен;

3. Диссертацияда кейбір сөздер 10 шрифтпен жазылған (55, 68, 89, 103 беттер).

Бірақ жоғарыда аталған ескертпелер диссертация мазмұнына маңызды емес, жөндеуге болатын кемшіліктер.

9. Қорытынды

Осылайша, «Қазақстан Республикасының тұрғындарын отандық өндірістегі дәрілік препараттармен тиімді қамтамасыз етуді жетілдіру» тақырыбындағы Р. Е. Ботабаеваның диссертациялық жұмысы алға қойған мақсаты, міндеттері, көлемі, ғылыми жаңалығы, тәжірибелік маңыздылығы бойынша білікті, толық аяқталған ғылыми еңбек болып саналады және диссертациялық жұмыстарға қойылатын талаптарға толығымен сәйкес келеді. Диссертант Ботабаева Р.Е. 6D110400 – «Фармация» мамандығы бойынша PhD докторы ғылыми дәрежесін беруге лайық.

**Рецензент,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік
фармацевтика академиясының
«Дәрілер технологиясы»
кафедрасының меңгерушісі
фарм.ғ.д., профессор**

Сағындықова Б. А.
Жағдайдың қолдарын айқындаймын
ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН
МЕМЛЕКЕТТІК ФАРМАЦЕВТИКА
АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
ҚАДРЛЫҚ ҚЫЗМЕТ БӨЛІМІ